

Müslümanlar
ve
Diğer Din Mensupları

**Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla
İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar**

Ankara - 2004

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI - IV

Yayın No: 4

ISBN : 975-94505-3-4

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ

Necatibey Cad. No: 8/114 Sıhhiye/Ankara

Tel: (0312) 231 43 53

İSLÂM'IN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEMLERDE ARAP YARIMDASINDAKİ DİĞER DİNLERİN DURUMU

Prof. Dr. Ali Rafet Özkan*

GİRİŞ

Konumuza başlamadan önce Arapların yaşadığı coğrafyanın sınırlarının belirlenmesinde yarar vardır. Araplar, kendi yaşadıkları coğrafyaya Cezîretü'l-Arap yahut el- Cezîre adını verirken, Türkler ve İranlılar ise buraya, Arabistan adını vermektedir. Avrupa ülkelerinde ise Arabistan; "Arabie, Arabia, Arabien"¹ gibi adlarla anılmaktadır.

Arap Yarımadası, Arap kıtasının güney batısının sonunda bulunan bir kara parçasıdır. Üç taraftan denizlerle çevrili olup dördüncü tarafı ise Asya ve Avrupa ile bitişiktir. Batı tarafından süveyştin babü'l- Mendeb boğazına kadar, Güney Doğuda bulunan Re'sü'l-Hâd burnundan başlayarak Hürmüz burnunda bulunan Müstedim burnuna kadar, Hint okyanusunun bir kısmı umman körfezi ile müsnedim burnundan şattül arabın döküldüğü yere kadar Basra körfezi ile çevrilidir. Kuzeyde Arap Irak'ı, el- Cezîre, Şam-Suriye çölü, Filistin ile, Kuzeybatı köşesinde de Mısır ile sınırlanmıştır.² Ancak bazı eski Arap coğrafyacılarına göre ülkenin kuzey bölgesinin sınırlarında bir takım ihtilaflar da bulunmaktadır. Onlara göre Arap yarımadasının hududu, Sina yarımadası ile el-cezîre ve Suriye çölünü içine almamaktadır.³

Biz bu tartışmaların dışında kalarak, konumuz açısından Arap yarımadasını güney, kuzey ve orta Arabistan olmak üzere üç ana bölüme ayırarak incelemek istiyoruz. Çünkü bu üç bölgede çok farklı medeniyet ve dinler yaşamıştır. Ancak bu yöredeki bütün dinleri incelemek araştırmamızın sınırlarını aşacaktır. Bunun için biz güney ve kuzey Arabistan hakkında genel bilgi verdikten sonra, Orta Arabistan ve buradaki dini yapı üzerinde yoğunlaşmak istiyoruz. Bir anlamda

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Bkz. M. J. De Goeje, "Tapografya, İklim, Mahsuller", İ.A. , I, 472-473

² Bkz. Mahmud Es'ad, "Tarih-i Din-i İslam", İstanbul, tsz. , s. 55 ; Carl Brockelmann, Geschichte Der Arabischen Literature, C.F. Amelang Verlag, 2. Auflage, Leipzig, 1909, s.1 ; Robert Mantran, İslamın Yayılış Tarihi (VII-IX. Yüzyıllar), çev. İsmet Kayaoğlu, AÜİF. Yay., Ankara, 1981, s. 61; Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, Ter. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, Kayahan yay., II: baskı, İstanbul, 1984, I, s.20

³ Krş. M. Es'ad, a.g.e., s.56

araştırmamızın ana hedefi, İslam'ın geldiği dönemde Orta Arabistan'daki dini durumun incelenmesidir.

GÜNEY ARABİSTAN

Güney Arabistan'daki Arapların medeniyet yolunda epeyce ilerleme kaydettikleri bilinmektedir. Bu ilerleme, güney Araplarını diğer bölgelerde meskun olan Araplardan ayıran en önemli özellik olarak değerlendirilmektedir. Çünkü çok elverişli iklime sahip olan yemen bölgesi meşhur medeniyetlerin beşiği olmuş, tarihte üne kavuşmuş arap devletleri de genellikle bu bölgede kurulmuştur. ⁴ Main devleti(M.Ö. 200-700) Seb'a Devleti(M.Ö. 950-115) ve Himyer devleti (M.Ö. 115- M.S. 525) bunlardandır.⁵

Himyerlilerden sonra Güney Arabistan'da Yahudilerin hemen akabinde de hristiyanların hükümranlılığı olmuştur.

Güney arabistanın dini durumunun ise büyük ölçüde yıldız perestliktir ve politeist bir karakter hakimdir. Diğer kavimlerde olduğu gibi güneyle Arapların ilahlarının birbirlerine göre üstünlükleri söz konusudur. Bu ilahların bölgedeki devletlere göre önem sıralarına göre dağılımları şöyledir: mainlililerin ilahları, aşter, Ved, Nekruh ve Şems'tir. Hadramevtlilerin ilahları ise Aşter, Sin, Hol ve şems şeklinde sıralanmaktadır. Katabanlıların tanrılarına Aşter, Amm, Anbay ve Şems adı verilmektedir. Seb'alıların ilahları ise Aşter, Havbas, Almakaâh ve Şems'tir.⁶

1. Aşter, baş ilahdır. Ve gök tanrısı olarak kabul edilir. Bunu Zühre yıldızı sembolize etmektedir. "Aşter" Babil ilahlarından göğün sembolü olan "İşter" ile aynıdır.⁷

2. Ved, Sin, amm, veya Havbas ise yüce ilahlardan biri olan aydır. Özellikle "sin" Babil'de de aynen benimsenmektedir.

3. Nekruh Zuhal veya Merih yıldızıyla sembolize edilmektedir. Anbay veya Almakâh ise en büyük kabul edilen ay tanrısının hizmetkârı ve elçisi olarak kabul edilir. Bu ilah, babil'de "Nebo" diye adlandırılmaktadır.⁸

⁴ Bkz. Maria Höfner, Die Vorislamische Reigionen Arabiens, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1970, s. 237-240

⁵ Bkz. Hasan, a.g.e., I, s.47 ; Philip K. Hitti, siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi yay, İstanbul, 1980, I, s.88 ; F. Hommel, "Arabistan(İslamdan evvel Arabistan)", İA., I, s.486

⁶ Bkz. Höfner, a.g.e., s.261-295.

⁷ Bkz. Höfner, a.g.e., s.268-272-288 ; Neşet Çağatay, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, AÜİF yay., Ankara, 1982, s.36

⁸ Bkz. Hitti, a.g.e., I, 82 ; Çağatay, a.g.e., 36

Ayın menzillerinden birini temsil eden ve Ay'ın anası veya karısı olarak kabul edilen bir diğer ilah ise Mainlilerde "Asirat"(Aşera, Aşirtu), Seb'alılarda "Harimtu" diye adlandırılmaktadır. Bu genel olarak "İlat" diye isimlendirilmektedir. bunun dışında bir çok ilahe mevcuttur.⁹

Seb'alılarda gökkuşağı (alâilm-i Sema) tanrısı "Talab"tır. Bu, "zü semavi lakabıyla bilinmektedir. Bu ilah, Kevanlılarda Aramilerdeki Ba'al Şemayım" isimli ilahla aynıdır. "İbil", Medyen'de ve Bakü'de ve Güney Arabistan'da yayılmış mabud ismi olan "Habal" yahut "Hübel" adının da bundan gelmiş olabileceği düşünülmektedir.¹⁰ ayrıca Araplard atalar kültürün en önemli göstergelerinden olabileceğini düşündüğümüz "Amm"(Amca) ve "Vedd"(baba) olarak kabul edilmektedir. Yamamelilerin bazen ölmüş olan hükümdarlarına taptıkları da olmuştur.¹¹ Bu da onlarda atalar kültürünün yaygınlığını göstermektedir.

Güney Arabistan'ın son devirlerini temsil eden Himyerlerde, miladi altıncı yüzyıl başlarından önce Yahudiliğin, hemen ardından da Hıristiyanlığın rağbet bulduğunu görmekteyiz.¹² Bu bölgeye ilahi menşeli dinler gelmeden önce buranın dini durumu hakkında İbn Hişam , İbn İshâk'tan rivayetle, " Tübbâ ve onun kavmi putlara tapıyordu" demek suretiyle bizi bilgilendirmektedir. Ms. 356 yılında imparator konstantinus tarafından Teofilos başkanlığında bir heyetin güney arabistan'a gönderildiği bildirilmektedir. Bu heyetin gönderiliş amacı iranla Bizans arasındaki rekabet gereği, sömürü faaliyetlerinde bulunma, güç yığma, nüfuz sağlama sayılabilir.¹³ Ancak bölge el-Ula Ümeyde adındaki Necaşi'nin Bizans İmparatoru Konstantins'un emriyle miladi 345 yılında yemen'i ele geçirdiği bilinmektedir. Hıristiyan Habeşlilerin 345-374 yılları arasındaki 29 yıllık istilası süresince Hıristiyanlık necran Arapları arasında yayılmıştır.

Melik yekrub Yuhanam'ın 374 yılında yemeni tekrar ele geçirişiyile bölgedeki Hıristiyanlık yayılışı durmuştur.hatta Yahudiliği kabul eden bazı himyer hükümdarlar döneminde Hıristiyanlar üzerinde baskı kurmuştur. Bunun en canlı örneğini Zü Nüvas isimli Yahudi hükümdarın

⁹ Bkz. Özkan, Eski Araplarda Putperestlik, Doğuşu ve Ortaya Çıkış Sebepleri, Yayınlanmamış yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1991, s.18

¹⁰ Bkz. Hamel, "Arabistan",İA., I, 490

¹¹ Çağatay, a.g.e., s. 37

¹² Bkz. İbn al Kalbî, Putlar Kitabı (Kitab al Ansam), Türkçesi Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar yay., İstanbul, 2003,s.

¹³ Haşimi Rafsancani-Cevad Bakoner-Seyyid Hüseyin Nasr, İslam Öncesi Cahiliyye ve Günümüzde Din Gerçeği,tercüme: Hasan Çiftçi- nimet Yıldırım, İhter yay, Erzurum, tsz, s. 21

Yahudiliği yok etme siyaseti oluşturmaktadır. Bu olaların akabinde rahatsız olan Bizans imparatorluğu, Habeşistan kralı nevaşi'ye olaya müdahale etmesi ricası üzerine, necaşi Ârahmis Zübyan , amca oğullarından Ergât b. Edhâm komutasında Yemen'e 60 bin kişilik bir ordu göndermiş ve güney Arabistan miladi 525 tarihinde tekrar Hıristiyan Habeşlerin egemenliğine irmiştir. Fil vakasıyla maruf olan ebrehe de bu ordudaki komutanlardan biridir ve bir müddet sonra darbeyle yönetimi ele geçirmiştir.

KUZEY ARABİSTAN

Arabistanın kuzeyi esasen medeniyetlere beşiklik yapmış ve Sümer , baabil ve asur gibi büyük medeniyetlerin doğduğu yerler olmuştur. Ancak biz bu başlık altında yarımadanın kuzetyinde yaşayan Arapları ve inançlerini incelemek istiyoruz. Ayrıca bu bölgede yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar da ilgi alanımıza girmektedir. Çünkü islam'ın ortaya çıktığı dönemlerde bu bölgede en yaygın olan dinler Hıristiyanlık ve Yahudiliktir.

Bu bölgede yaşamış olan arap devletleri sırayla Palmir, hire, Gassan, ve Kinde'dir. Bu bölgenin de putperestlik ve politeizm hakim dini inançlarından birini oluşturmaktadır. Kuzeydeki Araplardan Benû Tağlib, Benû Bekr, Benû Tayy, Benû Tamim ve Benû Kendâ kabilelerinde Hıristiyanların mevcut olduğu bilinmektedir. Hıristiyan arap kabilesi olan Benû Gassan, yarımadanın kuzey batısından yani bu günkü Suriye ve Filistin'in bulunduğu yerde, Benû Lahm ise kuzey-doğudan mezopotamyada yerleşmişlerdi. Gassanîler bazens'a tabi idiler ve monofizitler. Yarımadanın kuzeydoğusundaki Benu Lahm ise sasanîlere tabi idiler ve Nasturi Hıristiyanlığının benimsemişşerdi.¹⁴

Bu bölgede en fazla nasturilik yayılma imkanı bulmuştur. Bunlar Suriye , filistin' ve mısıra varıncaya kadar ve hatta yarımadanın güney bölgelerine varıncaya kadar yayılma imkanı bulmuşlardır. Bizans usülü ibadet yapan Süryaniler meikit adını alırken , yakub Baradai tarafından kurulan monofizit kiliseye de yakubiyye adı verilmiştir.

Yahudilikte yemen'den sonra en fazla nüfuza ve tekinliğe yasrib kısmında yani Medine civarlarında kavuşmuşlardır. Yahudilerin bu bölgeye gelişleri konusunda ki farklı kanaatler olmakla birlikte, bizim de benimsediğimiz düşünce , Yahudilerin MÖ: 721 Asur, MÖ. 586 Babil ve MÖ. 63 yıllarındaki bazens esaret ve neticesinde canlarını kurtaranların

¹⁴ Ömer Faruk Harman, " Hıristiyanların İslam'a Bakışı", Asrımızda Hıristiyan Müslüman Münasebetler", İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993, s.95-96

emin gördükleri bu bölgeye kaçarak yerleşmiş olmalarıdır. Zamanla buradan güç ve nüfuz elde eden Yahudiler, İslam'ın gelişine kadar da buranın hakimi olmuşlardır.

ORTA ARABİSTAN

Orta Arabistan'da dini yapı ise büyük ölçüde putperestlikti. Aralarında çok az sayıda hanif bulunan Araplar, atalarından miras kalan geleneksel inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmayı bir şeref olarak kabul ediyorlardı. Bunun sebebi ise bizce atar kültüydü. Bir başka ifadeyle ataların sünnetini takip etme alışkanlığı idi.

Çöl hayatında insanın faal olabileceği alan çok dardır. Çöldeki bir yolcu için önceden ataları tarafından takip edilmiş belli bir izi yani "çiğnenmiş yolu" takip etmek yeterlidir. Eğer yolcu bu izden ayrılırsa, yolunu hatta hayatını kaybedecektir.¹⁵ her an zalim bir tabiatın yahut haris rakiplerin tehdidi altında yaşayan insan, ihtiyaç duyduğu himayeyi sahiğ olduğu sosyal tesanütte arayacaktır.¹⁶ Dolayısıyla cahiliye döneminde Araplar, takip edilmesi adet olan yola, mutat fiil ve hareket tarzına, yani geleneğe uymayı bir fazilet olarak kabul etmişlerdir. Araplara göre örf kabilinden olan, ataları tarafından yapılan her şey doğru ve güzeldir, taklit edilmeye layıktır. Ayrıca Arapların müsait olmayan dar bir sınır üzerinde bulunuşları da, nazik yaşayış dengelerini altüst edecek yenilik ve tecrübeler için kendilerine fazla bir imkan bırakmamıştır. Çöl hayatında en sağlam ve en güvenilir yol, eskilerin gitmiş olduğu bilinen yoldur. Onlara göre tabir yerindeyse "sırat-ı müstakim" bu yoldur. Bundan ayrı yollar "bilinmediği, yani geçmişte aralar tarafından tecrübe edilmediği için tehlikelidir. Çölde geçerli olan tek kural, geleneğe uygun hareket etmektir. Aksi halde yok olma tehlikesi baş gösterir. "Yürünmüş yoldan", "çiğnenmiş yoldan" gitmek gerekir. Bu özelliğinden dolayı "geçmişte belirlenen yol" sonsuza dek tekrarlanacak bir yoldur. Dolayısıyla putperestliği Arapların "milli dini"¹⁷ hüviyetine kavuşturan düşünce bu olmalıdır. Nitekim Kur'an'da Arapların atalarının geleneklerine çok bağlı olduklarını doğrulayan pek çok ayet bulunmaktadır.

¹⁵ Bkz. W. Watt, Modern Dünyada İslam Vahyi, çev. Mehmet S. Aydın, Hülbe yay., Ankara, 1982, s.57

¹⁶ Krş: Robert Montaigne, Çöl Medeniyeti, Avni Yakalıoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s.51

¹⁷ Bkz. Mehmet Aydın, "Hz. Muhammed Devrinde Müslüman Hıristiyan münasebetlerine Bir Bakış", Asrımızda Hıristiyan Müslüman Münasebetleri, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 81

“Onlara ‘Allah’ın İndirdiğine ve Resule gelin’ denildiği vakit, ‘Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter’ derler...”¹⁸

“Onlara ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde : ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız’ derler..”¹⁹

“Kuşkusuz onlar, atalarını delalette bulmuşlardı ve onların izinden yürümeye devam ettiler.”²⁰

“Onlar bir ahlaksızlık yaptıklarında ; ‘Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah bize bunu emretti’ derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez.”²¹

Benzeri muhtevalı ayetler oldukça fazladır. Ancak bu kadarının da örnekleyici olacağı düşüncesiyle bunlarla yetinmek istiyoruz.

Watt’a göre İslam dini Mekke’de tebliğ edilmeye başlandığı zaman, muhaliflerin bunu “atalarının yoluna” yani geleneksel davranış ve inançlara bir saldırı olarak görmeleri gayet tabiidir.²² Bizce aynı durum Yahudilik ve Hıristiyanlık için de geçerlidir.

ARAPLARDA İNANÇ VE İBADÛT

Cahiliye döneminin en temel inanç karakteristiği putperestlik olmakla birlikte cahiliye dönemi Araplarında üç farklı inanç biçiminin olduğu görülmektedir.

1. Bunlardan ilki Allah’ı, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti inkar edenlerdir. Bu inancı taşıyanlara göre canlıları tabiat yaratmakta, zaman ise öldürmektedir.²³

2. İkinci grup ise Allah’ı, İlk yaratılışı, yaratmayı kabul edip, Öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti inkar edenlerdir.²⁴ nitekim Kur’an’da da bunlardan bahsedilmektedir.²⁵

3. Son grup ise peygamberi inkar edenlerdir. Bunlar putperestlerdir. Yaratıcıyı, ilk yaratılışı ve bir nevi ahireti kabul etmektedirler.²⁶ Kuran’da Arapların bu inanış biçimleri hakkında teferruatlı bilgi verilmektedir.²⁷

¹⁸ Maide , 5/104

¹⁹ Lokman, 31/21

²⁰ Saffat, 37/69-70

²¹ Araf, 7/28

²² Bkz. W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed’in Mekkesi, çev. Mehmet akif Ersin, Bilgi Vakfı yay., Ankara, 1995, s.47

²³ Bkz. el- Mes’ûdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, Mürücü’z-Zeheb ve Maâdini’l-Cevher, I-IV, nşr.Muhammed Muhyiddin Abdülhamid , el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1407/1986, II, s.126 ; eş-Şehristânî, el-Mîlel ve’n-Nihal, I-II, nşr. Muhammed Seyyid Kilânî, Darü Sa’b, Beyrut, 1406/1986, II, s.235

²⁴ Mes’udî, a.g.e., II, 126; Şehristânî, a.g.e., II, 235.

²⁵ Yasin, 78-79; Kâf, 15

²⁶ Bkz. Mes’udî, a.g.e., II, 126; Şehristânî, a.g.e., II, 236

İslam'ın orta çıktığı dönemlerde Orta Arabistan'da putperstlerden başka "Hanifler" olarak isimlendirilen "muvaahhidler" de mevcuttur. Bunlar, Hz. Peygamber'den önce Hicaz bölgesinin yerlilerindedir. Putperestlikten mütemadiyen uzak kalan hanifler, Yahudilik ve Hıristiyanlığı incelemiş ve bu dinlerden tatmin olmamışlardır. Kısaca ifade etmek gerekirse Hanifler, Hz. İbrahim'in dininin kalıntılarını yaşamaya çalışan ve bu dini yeniden hayata kavuşturacak olan yeni bir peygamberin gelmesini bekleyen az sayıda kimselerdir.²⁸

Kur'an'ın yaklaşımına göre de haniflik, müşriklik olmadığı gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık da değildir. Bilakis Haniflik, Allah'ın başlangıçtan itibaren insanlara birdirdiği, insanın tabiatına en uygun tevhit dini olarak değerlendirilmektedir.²⁹

Tarihi kaynaklar, Arapların, putları kendileriyle Allah arasında bir aracı olarak gördüklerini ve bu sebepten onlara tapındıklarını bildirmektedir.³⁰ Nitekim Kur'an'da buna şahitlik etmektedir.³¹ Kanaatimizce ilk zamanlarda putları şefaatçi olarak düşünmüş olabilirler, ancak zamanla putlar, değerce Allah'ı geçmiş, ve dini anlayışlarında Allah pasif bir konuma itilmiştir.

Arapların genellikle bir puttan bir dilekleri olduğunda veya dua edecekleri zaman puta para yahut kurban takdim ettikleri bilinmektedir. Onlar, bir çocuğu sünet etmek, nikah kıymak, bir ölüyü gömmek yada nesebinde şüphe ettikleri birinin durumunu aydınlığa kavuşturmak amacıyla Hübel isimli puta müracaat etmekteydiler. Bu müracaatın bedeli ise 100 dirhem para ile bir genç deve sunmaktır.³²

Burada tartışılmasında lüzum gördüğümüz konu Araplara putperestliğin Amr b. Luhayy tarafından getirilip getirilmediğidir. İbnü'l-Kelbî'nin kanaatine dayalı olarak daha sonraki İslam tarihçileri, Araplar arasına putperestliği Amr b. Luhayy isimli kişinin getirdiğini kabul etmektedirler. Biz bu kanaate iştirak etmiyoruz ve böyle bir durumun Arap toplumu için mümkün olamayacağını düşünüyoruz. Şöyle ki,

²⁷ Furkan, 7-8; İsrâ, 94; Teğabün, 6

²⁸ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanifler", AÜİFD, C. XI, Ankara 1963, s. 81-92.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Günay Tümer, "Diñ", Türkiye DİA, 1994, C. IX, s. 316; Şaban Kuzgun, "Hanif", DİA, C. XVI, s. 33-38.

³⁰ İbnü'l-Kalbî, Kitâb'ül-Esnâm, nşr. Ahmet Zeki Paşa, R. K. Rozenberg'in Almanca çevirisinden Türkçe'ye çeviren Beyza Düşüngen, AÜİF yay., Ankara, 1969, smtn, s.13, trc, s.32; Şehristânî, a.g.e., II, s. 237

³¹ Bkz. Zümer, 3

³² Bkz. İbn Hîşam, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I-II, nşr. Mustafa es-Sakka – İbrahim el-Ebyer-i Abdü'l- Hafız Şelebi, Mısır, 1375/1955, s.163

Araplarda kabile reisinin dini inançlar noktasında otoriter bir yaptırım gücü yoktur. İnançlar hususunda tek otorite geleneklerdir. Dolayısıyla bir yöneticinin ortaya çıkıp toplumun bütün inancını bir çırpıda değiştirmesini düşünmek gerçeklere bağdaşmaz. Yukarıda da ifade edildiği üzere Araplar için tek geçerli yol “çiğnenmiş” yoldur. Yani geleneklerdir. Bunun en canlı kanıtı, Hz. Muhammed’in dinine Arapların geleneklere muhalefet etmemek için girmemekte direnmesidir. Bütün Orta Arabistan’da “emin” kişi olarak tanınmasına rağmen, inanç meselesi gündeme geldiğinde insanlardan büyük çoğunluğu peygamber efendimizin yanında yer almamıştır.

Bunun dışında Arapların, Huza’a kabilesinin reisi Amr b. Luhayy’a kadar Hz. İbrahim’in dinini hiç bozmadan muhafaza ettikleri düşünmek de gerçeklerle örtüşmemektedir. Huza’a kabilesi Mekke’nin yönetimini Cürhüm kabilesi ile savaşarak ele geçirmiştir. Bu kabilenin Mekke’yi ele geçirme macerası yaklaşık Miladla başlamış ve M.S. 300 yılına kadar sürmüştür. Hz. İbrahim’in takribi olarak M.Ö. 2000’lerde yaşadığı dikkate alınırsa Arapların yaklaşık 2300 yıl gibi uzun bir süre Hz. İbrahim’in dini hiç bozmadan korumuş olmaları gerekir. Oysa bu mümkün değildir. her şeyden önce Cürhüm kabilesinin Mekke’yi kaybedeceğini anlaması üzerine zezem kuyularını altın geyik heykelleriyle kapatmış olması, onların Huza’a’dan önce de putperestliği bildiklerini göstermektedir. Ayrıca bilhassa Güney Arabistan’da medeniyet kurmuş Arapların Allat isimli ilahelerinin tarihi geçmiş M.Ö. 2000’li yıllara kadar gerilere gitmektedir. Bu ilahe, Orta Arabistan’da el-Lât’a dönüşmüştür. Keza Araplar nezdindeki Hubel isimli putun da, Fenikelilerin “Baal” isimli ilah anlayışının zamanla “Habab” ve Araplarda da “Hübel”e dönüşmüş olması istimali ağır basmaktadır. Zaten “Hübel” isimli putu Suriye tarafından getirildiğinde ittifak vardır. Dolayısıyla bu ilah, Kuzey Arabistan dinlerinin bir uzantısıdır. Bunun ilahın tarihi geçmiş de yine M.Ö. binlerle ifade edilen bir zamana kadar gerilere gitmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Arapların putperestliğe Amr b. Luhayy döneminde geçmiş olması imkansızlaşmaktadır.

Kanaatimizce Arapların Hz. İbrahim’in saf dini üzerinde olduğu fikrinin işlenmesi, tarih şuuru yaratabilmek adına yapılmış olmalıdır. Çünkü Araplarda tarih şuuru gelişmemiştir. Onların tarih anlayışı kabileleriyle sınırlıdır ve kuşatıcı değildir.

ÜNLÜ PUTLAR

A. İLAHELER

1. el- Uzza

Allah'ın kızları olarak addedilen bu üç puttan en genci olarak kabul edilen Uzzâ'nın cahiliye Arapların en önemli tanrıçaları konumunda olduğu görülmektedir. Bu put Kureyş ve Benî Kinâne kabilelerine aittir.³³bu put Hürâz isimli vadide bulunan üç samura(hurma) ağacıdır. Yanında da kutlu bir taşı vardır.³⁴

2. el- Lât

dört köşe bir kaya parçasından ibaret olduğu belirtilen Lât, Tâif'te bulunuyordu. Bu, Sakîf kabilesine ait olmakla birlikte, Kureyş ve diğer Arap kabilelerince de saygı görmekteydi.³⁵

3. Menât

Tayin edilmiş kader, kısmet manasına gelen "meniye" kelimesinden menât "mukadderat tanrıçası" olarak kabul edilmektedir.³⁶ Bazı görüşlere göre ise o, "ecel ilahesi"dir.³⁷ Bu put Evs v Hazrec kabilelerine aittir. İbnü'l-Kelbî Evs ve Hazrec kabilelerinin Menât'ı haccettiklerini bildirmektedir.

B. İNSAN SURETİNDEKİ PUTLAR

1. Hübel

İnsan suretinde kırmızı akikten yapılmış bir putturve bütün Mekke'lilerce tazim edilmektedir. Kureyş ona sağ kolu kırıkken sahip olduğu için, sonradan altından bir kol takmışlardır.³⁸

Hübel'in önünde yedi tane fal oku bulunmaktaymış. El-Ezrâkî bu okların ne işe yaradığını, Muhammed bin İshâk'tan rivayetle şöyle açıklamaktadır: Bu oklardan birinde "akıl" yazılı idi.diyet cezasını kimin vereceğinde ihtilafa düşüldüğünde bu fal okları çekilmekteydi. Bu çekilişte "akıl" yazılı ok kime çıkarsa diyet cezası ona yüklemekteydi. Oklardan bir diğerinde "evet" yazılı idi. Bir işi yapmak istediklerinde "evet" oku çıkarsa o işi yaparlardı. Bir diğerinde hayır yazılıydı. "Hayır"

³³ Bkz. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., mtn.s. 12, trc.s.31

³⁴ Yakût el- Hamevî, Mu'cem'ül-Buldân, I-VII, nşr. F. Wüstenfeld, Leipzig, 1987, III, s.664

³⁵ Bkz. İbn Kesîr, el- Bidâye, II, s.192; İbn Kesîr, es-Sîre, I, s. 71; Şehristânî, a.g.e., II, 237

³⁶ Hitti, a.g.e., I, s. 149

³⁷ Bkz. Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, s. 94

³⁸ İbn'ül-Kelbî, a.g.e., mtn.s.18, trc.s.36

yazılı ok çıktığında ise yapılmak istene işten vazgeçilirdi. Oklardan bir diğerinde “sizdendir” yazılıydı. Gnellikle nesebinden şüphe duyulan bir çocuğun nesebini tesbit için “sizdendir” yazı oku bulmak gerekirdi. Bir diğer okta “mulsık” yazılıydı. Bir diğerinde ise “sular” yazılıydı. Fal çekiminde “sular” yazısı çıkınca Kureyşliler kuyu kazarlardı.³⁹

Ayrıca rivayete göre seferden dönen bir kimse önce Kâbe’yi ziyaret etmekte, sonra da Hübel’in yanına gelerek başını tıraş etmektedir.⁴⁰ Kanaatimizce Arapların böyle davranması, eskiden kalma hac uygulamasının değişime uğramış şeklidir.

El-Ezrakî’nin rivayetine göre önemli konulardaki fak çekimlerinin bedeli 100 deve imiş. Sanırız bu çok ihtilafli ve toplum yönünden epeyce önemli olan hususlar için geçerlidir. Yoksa herkesin yüz deve kurban edeceğini düşünmek gerçeklerle bağdaşmaz. Hübel’e kurban getirdikleri zaman Arapların fal çekerek şöyle dedikleri kaydedilmektedir:

Bizler ihtilafa düştük, kurtuluşu göster,

Ey Hübel! Açıkça üç dileğimiz vardır.

Ölü, bekâr, bir de nikâh,

Hastada sıhhat ve iyileşme,

Eğer sen onları söylemezsen onlara emret ki söylesinler.⁴¹

Bunların dışında Araplar, Hübel’in savaşlarda zafer verdiğine, yağmur yağdırdığına, nesilleri meydana getirdiğine inanmakta, onu bütün hayır ve şerlerin kaynağı saydıkları ve savaşlarda ona sığındıkları görülmektedir.⁴² Dikkat edilecek olursa bu yapıyla Hübel, bazen savaş ilahı konumunda olurken, bazen da yaratıcı yüce bir ilah hüviyeti kazanmaktadır.

2. İsaf ve Naile

Bu ikisi insan suretindeki putlardandır. Önceleri Kâbe’nin dışındayken daha sonradan içeriye alınmışlardır.

3. Vedd

Kelp kabilesinin putudur. Dü’metü’l-Cendel isimli yerde bulunmaktadır. İbnü’l-Kelbî’nin rivayetinden bu putun da insan suretinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴³ Ved’in ayı temsil ettiği söylenmektedir.

³⁹ El-Ezrâkî, Ebu’l-Velid Muhammed, Kabe ve Mekke Tarihi, trc. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz yay., İstanbul 1974, s.106/107

⁴⁰ El-Ezrakî, a.g.e., s. 106.

⁴¹ El-Ezrakî, a.g.e., s. 107.

⁴² Bkz. M. Asım Köksal, İslam Tarihi, Mekke Devri, İrfan yayınevi, İstanbul 1973, s. 136.

⁴³ İbnü’l-Kelbî, a.g.e., mtn., s. 36, trc. S. 50.

4. Suva

Hüzeyl kabilesinin putudur. Put, Yenbu bölgesinin Ruhât yötesinde bulunuyordu. Medine yöresindeki bu putun kadın şeklinde olduğu bildirilmektedir.⁴⁴ Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Araplar bu putu haccediyor ve etrafında tavaf yapıyorlarmış.⁴⁵

C. HAYVAN VE TAŞ ŞEKLİNDEKİ PUTLAR

1. Yağus

Mezhiç ve Cüreş kabilelerinin putudur. Rivayete göre bu put aslan şeklindedir.

2. Yauk ve Nesr

Bu putlar da hayvan suretindedir.

3. Umyanis

Havlanlılara ait olan bu putun kült yeride Havlan'da bulunmaktadır. Rivayete göre Havlanlılar, rızasına mahzar olabilmek için hayvanlarını ve mahsullerini Allah ile Umyanis arasında paylaşırlarmış.⁴⁶ Nitekim Kur'an'da da bu paylaşırma konusuna temas edilerek, bu uygulama eleştirilmektedir.⁴⁷

4. Fels

Tay, Selmâ ve Ece kabilelerinin putudur. Bu put, insan heykelini andırmakta ve Ece diye anılan kara dağların ortasında kırmızı bir burundu. Kabileler ona tapar, önünde kurbanlar keserlerdi.⁴⁸

5. Sa'd

Malik ve Milkan boylarının putudur. Cidde sahilindeki bir sahrada bulunan uzun bir kayadan ibarettir.⁴⁹

Bunlarda başka el-Ukasysır, Nühm, Su'ayr, Zü'l-Keffeyn, Menâf, Zü's-Şarâ, Devs, el-Ya'bub, Bâcer, Â'im, Nüheyk, Müt'imü't-Tayr, el Gelsad, Şems, el-Eşhel, Ve'n-Hüm,el-Muharrak, Kûsra ve Subûd gibi putlar da bulunmaktadır.

D. TAPINAKLAR

1. Kâbe

Arap tapınaklarının başında hiç şüphesiz Kâbe gelmektedir. Kâbe, bütün Arapların hürmet ettiği, tapındığı ve haccettikleri kutsal bir

⁴⁴ Bkz. Tahir'ül-Mevlevî, a.g.e., s. 7

⁴⁵ Bkz. Şehristanî, a.g.e., II, s. 237.

⁴⁶ Bkz. İbnü'l-Kelbî, mtn. s. 28, trc. S. 44.

⁴⁷ Bkz. En'âm, 136-137.

⁴⁸ İbnü'l-Kelbî, a.g.e., mtn. s. 37, trc. S. 51; İbn Hişam, a.g.e. I, s. 87.

⁴⁹ İbnü'l-Kelbî, a.g.e., mtn s. 24, trc. S. 41; Yakubî, a.g.e., I, s. 155.

mekandır. Kaynaklar, Kâbe'yi hacetmeye gelen her kabilenin farklı bir telbiyesinin olduğunu bildirmektedir. Örnek olması açısından birkaç kabilenin telbiyesini vermek istiyoruz.

Kureys Kabilesinin telbiyesi:

Buyur Allahım! Buyur!

Buyur! Senin şerikin yoktur, sen onların malikisin,

Onlar sana malik değil⁵⁰

Nizâr kabilesinin telbiyesi:

Buyur Allahım, buyur!

Buyur, senin ortağın yoktur! Ancak bir ortağın vardır

Oda senin hükmündedir.

Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.⁵¹

2. Zü'l-Halasa

Bu tapınak, bir çeşit taç şeklinde oyulmuş beyaz bir taştır. Bu tapınak, Devs, Has'am, Becile, Ezdü's-Serat, Hevazin ve komşu kabilelerin de mabedi konumundadır. Buna zikri geçen kabilelerce saygı gösterilmekte ve kurbanlar sunulmaktadır. Bu mabed, Mekke ile Yemen arasındaki Tebâle isimli yerde bulunmaktadır.⁵²

Kaynakların ifadelerinden Zü'l-Halasa'nın yanında fal oklarının bulunduğu da anlaşılmaktadır. Üç tane olduğu bildirilen fal oklarında; "el-Âmir" (buyurucu), "en-Nahî" (yasaklayıcı) ve "el-Müterebbis" (mühlet verici)⁵³ yazılıdır. Herhalde fal çekenler, kısmetlerine çıkan bu fal emirlerine göre durum belirlemektedir. Mesela bir şeyi yapmaya niyetlenerek fal çeken çişî, "en-Nahî"yi çekmişse yapacağı işten vazgeçmek zorunda kalmaktadır. Veya tam tersi yapmak istemediği bir durumda ise eğer "el-âmir" çıkmışsa falında onu da istemese de yapmak zorunda kalmaktadır.

3. Riam

Riam, Himyerlilerin ve Yemen halkının San'â'daki tapınaklarıdır. Bundan başka Rada', Besa ve Zü'l-Kêabat isimli tapınakların varlığı da bilinmektedir.

Arapların tapınaklarını hem mabet ve hem de ilah olarak algıladıkları ve bunlara tapındıkları görülmektedir. Dolayısıyla tapınaklar, putlardan farklı olarak hem mabed ve hem de mabud olmak üzere iki işleve sahiptir.

⁵⁰ Ya'kûbî, a.g.e., I, s. 255.

⁵¹ İbnü'l-kelebî, a.g.e., mtn. s. 6 , trc. S. 27.

⁵² Bkz. İbnü'l-Kelbî, a.g.e., mtn. s. 27, trc. S.45.

⁵³

PUTPERST ARAP GELENEKLERİ

1. Gusül

Gusül uygulamasını cahiliye döneminde mevcut olduğu ve kaynağınının da Hz. İbrahim olduğu söylenmektedir. Nitekim bu uygulama haniflerin ayırt edici bir özelliği olmuştur. Çünkü cahiliye döneminde hacceden, sünnet olan ve cünüplükten dolayı yıkanan kimselere hanif denmektedir.⁵⁴

Cahiliye döneminde hayızlı oldukları için putlara yaklaşamayan, el süremeye putperest kadınların varlığını da kaynaklardan öğrenmekteyiz.

2. Hac

Putperest Araplarda ihrama girme uygulamasının olduğu bilinmektedir. Kaynaklar, cahiliye döneminde insanların putlar için ihrama girdiklerini bildirmektedir. Mesela Menat putu için Medinelilerin telbiye ederek ihrama girdikleri bilinmektedir. Bu putun ihrama girme yeri ise Müşellel mevkii imiş. Ayrıca iSaf ve Naile isimli putlar içinde ihrama girildiği kaydedilmektedir.⁵⁵

Ayrıca Kur’anda cahiliye dönemi Araplarının haccı hakkında şöyle denilmektedir:

“Kabedeki tapınmaları sadece ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir.”⁵⁶

3. Kurban

Cahiliye Araplarında insan kurbanının varlığı görülmektedir. Peygamber efendimizin dedesi Abdulmuttalib’in zemzem kuyularını bulduğu takdirde oğullarından birini Allah’a kurban olarak adaması, kuyuların bulunmasından sonrada sözünü yerine getirmeye çalışması bunun en canlı örneğidir. Üç defa tekrarlanan kuranın üçünün de Hz. Peygamberin (s.a.v)’in babası Abdullah’a çıkması üzerine, oğullarının en küçüğüne kıyamayan Abdulmüttalib, oğluna bedel olmak üzere yüz deve kesmek suretiyle sözünü yerine getirmiştir.⁵⁷ Bu insan adama uygulamasını Hz. İbrahim’den kalma bir gelenek olduğunda hiç şüphe yoktur. Ancak bunun çok nadir ve özel durumlarda olduğunda hiç şüphe yoktur. Yani yaygın bir uygulama değildir.

İnsan kurbanların dışında cahiliye Araplarında en yaygın olan tapınma biçiminin putlara kurbanlar kesmek suretiyle icra edildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁴ Bkz. Zebidî, Tâcü'l-Arûs, VI, s. 77.

⁵⁵ Bkz. Müslim, Sahih, II, s. 929; Ebu Davûd, Sünen, II, s. 452-254; Nesâî, Sünen, V, S. 238-239.

⁵⁶ Enfâl, 35.

⁵⁷ Bkz. İbn İshak, a.g.e., I, s. 160-164.

Kendisine kurban kesilen putların başında şunlar gelmektedir: Hübel, Lât, Menât, Uzza, İsaf ve Naile, Umyânîs, Fels ve Sâ'd.⁵⁸

Arapların kurbanla ilgili uygulamalarından biri de "Akika Kurbanı"dır. Bilhassa erkek çocuklar için yapılan bir kurban uygulaması olmakla birlikte, kız çocuklar için e kurban kesildiği olmaktadır.

Bu uygulama; çocuğun doğumunun yedinci gününde saçları tıraş edildikten sonra, çocuğun adına kurban kesmek suretiyle icra edilmektedir. Çocuğun tıraş edilen başına geleneklere uygun olarak kurban kanından sürülmektedir.⁵⁹

Bir diğer kurban türü ise "fer'a"dır. Cahiliye döneminde ilk doğan hayvanların kurban edilmesine "Fer'a" denilmektedir.⁶⁰

Eski Araplarda kurbanla alakalı olan bir diğer gelenek ise "Adak"tır. Bunun kaynağı Hz. İbrahim'e dayandırılmaktadır. Araplarda çok çeşitli adak uygulamalarının olduğu bilinmektedir. Ancak bu adak türlerinden en ilginç "Hums" olarak bilinen ve uygulananıdır. Bu uygulama şöyledir: Çocuğu olmayanlar, eğer çocukları olursa bunu Yahudi geleneği üzerine yetiştireceklerine dair adakta bulunmaktadır. Buna "hums" denmektedir.⁶¹ İslam öncesi Arapların putperestliği adeta milli bir din haline dönüştürdükleri ve atalarının dininden başak hiçbir dine sıcak bakmadıkları hatırlanacak olursa, bu uygulamanın onlar açısından çok ağır olduğu anlaşılacaktır. Çocuksuz ve nesilsiz olmaksızın, çok ağır olmakla birlikte çocuk olduğu takdirde onu bir başka dini gelenek üzerine yetiştirmeye bile razı olunmaktadır.

4. Nikah

Eski Araplarda çok farklı nikah uygulamaları vardır. Burada farklı nikah gelenekleri değerlendirilecektir.

a. Mut'a

Bu nikah, geçici bir evlenme şekli olup, önceden tespit edilen belli bir zamana kadar kadın ve erkeğin birlikte yaşamasına imkan sağlayan bir uygulamadır. Bu nikahın yapılması için büyüklerin muvafakatına gerek görülmemektedir.

b. Şiğâr

Şiğâr, Anadoludaki ifadesiyle "değiş-tokuş", mehirsiz olarak iki kadını değiştirmek suretiyle nikâh yapmaya denmektedir. Araplar cahiliye döneminde kızlarını, kız kardeşlerini, akrabalarını mübadele ederek, mehir

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Özkan, a.g.tez, s. 72-106.

⁵⁹ Bkz. Özkan, Dinlerde Kurban Kültü, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 150-152

⁶⁰ Bkz. Ali Osman Ateş, İslama Göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 218.

⁶¹ Bkz. Ateş, a.g.e., s. 231-232.

vermeksizin nikah yapmaktaydılar. Bu nikah türü, daha ziyade ekonomik güçlük içerisinde olan ailelerin ağır mehir ücreti vermekten kurtulmasına matuftur.

c. Haden (Hidn)

Hür kadınların aşikârane zina yapmaları toplumda ayıp sayılışı için, bir erkekle gizlice metres hayatı yaşamasına haden denmektedir. Bir erkekle gizli metres hayatı yaşayan kadınlara “müttehizâti ahdân” denilmektedir.⁶²

d. Istibda

Soylu çocuk sahibi olmak için başvuru olan nikah çeşitlerinden biridir. Kabile ve soy asabiyetine önem veren Araplarda bu çeşit nikahların da yaygın bir şekilde uygulandığı bilinmektedir.

e. Bedel

Eski Araplarda iki erkeğin eşlerini değiştirmek suretiyle yaptıkları nikah çeşidine “bedel” denmektedir.

f. Müşterek Nikah

10 kişiden az olmamak üzere erkeklerin anlaşarak bir kadını ortak eş edinmeleridir. Kadın böyle durumlarda hamile kalır çocuk doğurursa, birlikte olduğu erkeklerden hangisini tercih ederse çocuğu ona nisbet edebilmektedir. Böyle durumda kadının tercih ettiği adam, çocuğun nesebini kabullenmek zorunda kalmaktadır.⁶³

Müşterek nikahın bir benzeri de Biğa nikahı olarak uygulananıdır. Buna göre bazı kadınlar kendilerine gelen erkekleri kabul ettiğine dair işaret olarak kapılarına bayrak asar ve her geleni kabul ederlermiş. Bağıyye denen bu kadınlar, çocuk doğurdıklarında, birlikte olduğu bütün erkekleri çağırarak bilirkîşi nezaretinde çocuğun babasını belirlemeye çalışırlarmış. Bilirkîşi, çocuğun eşkaline bakarak babasını belirlemeye çalışmış. İhtilaf çıktığı durumlarda ise çocuğun nesebini belirleyebilmek için Hübel’in önünde bulunan fal oklarına müracaat edilirmiş.

g. Makt Nikahı

Babası ölen kişinin üvey anneleriyle nikahlanması geleneğidir. Cahiliye döneminde babası, kardeşi veya oğlu ölen kimseler onların geride bıraktıkları eşlerine sahip olma hakkına sahiptiler. Bu durumdaki kişiler dilerlerse bu kadınlarla evlenir, dilerlerse para karşılığında başka birine satabilirler.

⁶² Bkz. M. Şemseddin Günaltay, “Kable’l-İslam Araplarda İctimâi Aile”, Dâru’l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Sayı IV, İstanbul 1926, s. 90.

⁶³ Bkz. Günaltay, a.g.m., s. 123.